

Ю. І. БЕЛЯЄВ РОДОВИЙ ЧИ ЗНАХІДНИЙ?

На позначення прямого об'єкта у дієслівних словосполученнях із заперечною часткою *не* вживаються родовий та знахідний відмінки. Так, у реченні «Не стала дочка по-справжньому веселою, не відтанула душею, *не забула*, як видно, вчорашньої *сварки* із ним» (О. Гончар) перехідне дієслово керує загальним іменником у родовому відмінку, а в реченні «*Я не забуду зустріч* цю повік» (О. Левада) при тому ж дієслові вживається іменник у формі знахідного.

Знахідний відмінок при запереченні зумовлюється лексичними, граматичними і стилістичними чинниками. На використання знахідного впливають ознаки іменника, значення і форма керуючого дієслова, наявність залежних від іменників членів, порядок розміщення слів, тип заперечного речення. Підпорядкований відмінок може залежати від особового дієслова або від поєднання особового дієслова з іншими словами. Керований перехідними дієсловами з часткою *не*, знахідний відмінок протиставляється родовому за ознакою визначеності / невизначеності і вказує на чітку визначеність об'єкта. При особових дієсловах форму знахідного відмінка найчастіше мають назви конкретних предметів та речовин: «*То не дури голову* Северинові, бо йому революцію треба на своїх плечах тримати» (М. Зарудний); «*Почекай, дівко, не воруши увесь попіл*» (М. Стельмах); «*Не стели мені солому на мультій і гострий брук*» (Б. Олійник); «*Воду не підвели*» (О. Гончар).

Родовий означає невизначеність об'єкта. Так, у реченні «*Батько торта не купиє*» (М. Зарудний) йдеться про продукт харчування взагалі, без вказівки на його особливості. Іменники, які не називають предметів конкретно, здебільшого вживаються у родовому відмінку. Загальні назви можуть мати при собі різноманітні уточнюючі слова, що конкретизують їх значення і тим самим сприяють використанню знахідного відмінка: «*Ніхто мою дружбу не вцілить* кинджалом з-за тину» (Б. Олійник); «*Ніщо не виявляє так глибоко народні тенденції, як іменно гумор*» (Ю. Смолич). Проте інколи знахідний відмінок загальних іменників може вживатися і без додаткових уточнювачів: «*Марино, Марино, ти кохай, а не зводь рахунки*» (І. Драч).

На вживання знахідного відмінка впливає значення керуючого дієслова. Знахідний активно використовується при дієсловах конкретної фізичної дії: «*А ще жаль мені буде, люди: моїх уст, що ніколи вже не виліплять слово*» (Б. Олійник); «*Ніхто нашу владу не зрушить, Василю Іванівно*» (М. Зарудний); «*Не затьмарять хмари сонце ясне*» (О. Левада).

Дієслова типу *бачити, слухати, чути, знати* тощо, які означають сприймання, пізнання будь-якого предмета, здебільшого вимагають родового відмінка: «*Йй щось дуже важливе хочеться сказати мені, та вона більше не знає слів*» (М. Стельмах); «*Я злякано поглянув на матір, та не побачив гніву на її обличчі*» (М. Стельмах); «*Мабуть, у тебе жар, бо половини з твого письма не второпала*» (Б. Олійник). Проте і дієслова сприймання в сучасній мові можуть керувати знахідним: «*Хай ляже на могилі незабутній Простий вінок... Але хіба він формою в майбутнім Не нагадає дантівський вінець?*» (Б. Олійник).

Використання знахідного відмінка у заперечних реченнях залежить і від форми дієслова. Так, знахідний часто виступає замість родового при дієсловах наказового способу: «*Не дури стару Степку, Марино ласкава*» (І. Драч); «*Не забивай собі голову, Ліно, різними вигадками*» (О. Гончар); «*Не оскверни цю мить* і не поруш Цинічним словом чи гріховним жестом, Коли сріблом здаються кусні жести і золотом окалини калюж» (Б. Олійник).

Істотно впливають на заміщення родового знахідним відмінком цільове призначення та емоційне забарвлення речень. Знахідний часто вживається у питальних реченнях: «*Чому ж ти не затримав цю пару?*» (О. Левада); «*А ти чого це форму не вдягнув?*» (О. Довженко); в окличних: «*Ти помилився, Механтропе; я честь свою не продаю!*» (О. Левада).

Знахідний відмінок стає все уживанішим у заперечних за формою реченнях з *не*, які насправді мають стверджувальний характер: «*І хто тільки не бачив мої красноголовці, підхвалював мене і питався, де набрав їх*» (М. Стельмах); «*Живе кохання... Хіба ж воно не*

переможе смерть?» (О. Левада); а також при наявності послаблюючих заперечення слів: «Хазяїн садиби *мало не* виказав роззубленість, знітився» (Рад. Україна).

Характер відношень між частинами складного речення може впливати на вживання відмінків. Знахідний відмінок широко розповсюджений у реченнях умовних: «Думалось: коли б *не* знав я мову міста прямокутну, то округлу тишу поля вже пізнати б я не зміг» (Б. Олійник).

Активізується вживання знахідного відмінка у тих реченнях, де він підпорядкований неозначеній формі дієслова, відокремленій від заперечної частки словами, що входять до складу присудка. Поширення знахідного у реченнях цієї групи пояснюється послабленою дією заперечення. Частка *не*, яку відділяють від додатка інші слова, меншою мірою впливає на значення іменника, тому знахідний відмінок не має при вживанні великих обмежень: «Відстань, що її проходили чумаки протягом цілого літа, він долає за один рейс, буває *хлопці не встигнуть зіграти й партію в шахи...*» (О. Гончар); «Але при цьому *не слід* надто *абсолютизувати межі* між ними, як це роблять деякі науковці, помилково вважаючи, що природничі науки зв'язані тільки з продуктивними силами, а суспільні є складовою частиною надбудови» (Комуніст України).

Часто знахідний стоїть перед не або перед неозначеною формою дієслова: «*Спинить багнет не можна* У бою» (О. Левада); «Мені *не дозволяє* совість *негоду пересидіти* в кущі» (Б. Олійник).

У питальних та окличних реченнях цієї групи також спостерігається вживання знахідного відмінка: «А чи *не задумав* ти, лайдаче, Нам *порядки встановлять* козачі?» (Б. Олійник); «*Не можна заплющувати очі* на явні недоліки!» (Рад. Україна).

Отже, чергування родового і знахідного відмінків при запереченні — для сучасної української літературної мови явище досить звичайне. Цілком очевидно є тенденція до активізації знахідного, особливо в наукових, професійно-технічних текстах та в усному мовленні. Відбувається зрушення усталеної норми. При двомовності спілкування на Україні ця тенденція знаходить підтримку в російській мові, у якій все більше закріплюється знахідний прямого об'єкта при дієсловах з часткою *не*.